

Λογοτεχνική Νέα Παιδεία, τεύχος 2

Η Λογοτεχνία στο Πανεπιστήμιο, Το σχολείο στη σύγχρονη λογοτεχνία

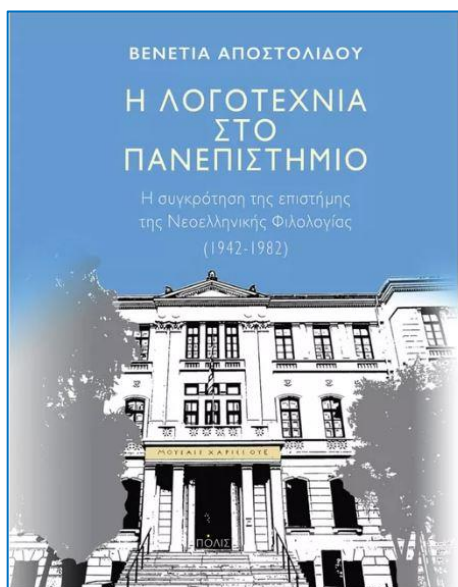
Ιούλιος 2022

Συνέντευξη της **Βενετίας Αποστολίδου**, Καθηγήτριας στο ΠΤΔΕ του Αριστοτελείου Παν/μιου Θεσσαλονίκης, στον **Κώστα Αγγελάκο**, Καθηγητή στο Τμήμα Ιστορίας του Ιονίου Παν/μίου, διευθυντή του περιοδικού Νέα Παιδεία.

Κ.Α.: Καλησπέρα σας, κυρία Αποστολίδου. Σας ευχαριστούμε για την παραχώρηση αυτής της συνέντευξης στο περιοδικό *Νέα Παιδεία* και στη νέα του στήλη, που έχει σχέση με την παρουσίαση βιβλίων τα οποία ενδιαφέρουν την εκπαιδευτική κοινότητα και θέτουν ζητήματα συνδεδεμένα με την επιστημονική –αλλά και την ευρύτερη– πορεία των αντικειμένων, που θεραπεύονται και στην εκπαίδευση και γενικότερα στο ακαδημαϊκό περιβάλλον.

Β.Α.: Καλησπέρα, κύριε Αγγελάκο. Σας ευχαριστώ πάρα πολύ για την πρόσκληση. Κι εγώ είμαι χαρούμενη που είμαι μαζί σας και θα μας δοθεί αυτή η ευκαιρία να μιλήσουμε για το [βιβλίο](#) μου και για όλα αυτά τα θέματα που τίθενται και που ενδιαφέρουν, πιστεύω, όλους όσοι ασχολούνται με την εκπαίδευση.

Κ.Α.: Γεννιέται η απορία σε κάποιον όταν βλέπει αυτό το πολύ ενδιαφέρον ερευνητικό εγχείρημα που αποτυπώνεται στο βιβλίο σας. Πώς γεννήθηκε σ' εσάς αυτή η αναγκαιότητα να συγκροτήσετε μια συστηματικότερη ιστορία της ΝΕΦ (Νέα Ελληνική Φιλολογία);

Β.Α.: Για μένα αυτή η έρευνα ήταν η φυσική κατάληξη μιας προηγούμενης πορείας, που είχε σχέση με τη μελέτη της ιστορίας της νεοελληνικής κριτικής. Αυτό είναι το βασικό μου ερευνητικό ενδιαφέρον. Ξεκίνησε από τη διδακτορική μου διατριβή με το κριτικό έργο του Παλαμά και συνεχίστηκε με το κριτικό και δοκιμιακό έργο του Δημήτρη Χατζή. Καθώς ερεύνησα κυρίως με την αφορμή του Χατζή το μεταπολεμικό πεδίο της λογοτεχνικής κριτικής, εκεί είδα πως μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο το πανεπιστήμιο άρχισε να παίζει έναν σημαντικό ρόλο, ενώ την εποχή, για παράδειγμα, του Παλαμά δεν έπαιζε. Την εποχή, όμως, του Χατζή

και σε όλη την μεταπολεμική περίοδο, ιδίως στη μεταπολίτευση, συνειδητοποίησα ότι οι πανεπιστημιακοί καθηγητές είχαν, κατά κάποιο τρόπο, πάρει ένα μεγάλο μέρος της εξουσίας στον κριτικό λόγο. Αυτό, λοιπόν, με έκανε να σκεφτώ ότι η ιστορία της

νεοελληνικής κριτικής δεν μπορεί να είναι ολοκληρωμένη αν δεν περιλάβει και τη λεγόμενη πανεπιστημιακή κριτική. Αλλά η πανεπιστημιακή κριτική είναι η νεοελληνική φιλολογία και έτσι πήγα στην ιστορία μιας επιστήμης. Δεν είχα, δηλαδή, εξαρχής την πρόθεση και ούτε οι δικές μου οι σπουδές ούτε το θεωρητικό υπόβαθρο δεν είναι επιστημολογικά. Δεν ξεκινώ από την ιστορία των επιστημών. «Αναγκάστηκα» –με μεγάλη χαρά και πολλά πνευματικά οφέλη οφείλω να πω– να πάω προς τα κει, για να δω πώς συγκροτείται η επιστήμη της νεοελληνικής φιλολογίας και, γενικότερα, ποιος είναι αυτός ο λόγος που εκφέρεται από τα πανεπιστήμια γύρω από τη νεοελληνική λογοτεχνία, τι είδους λόγος είναι. Αυτή ήταν η βασική μου αφετηρία.

Υπάρχει και μία άλλη, επικουρική, αφετηρία, που είναι το νοιάξιμό μου για τη διδασκαλία της λογοτεχνίας στην εκπαίδευση. Έχω δουλέψει πάρα πολύ με φιλόλογους, όπως κι εσείς, όπως και όλοι όσοι ασχολούμαστε με τη διδακτική. Με αυτούς συνεργαζόμαστε είτε στις διδακτορικές διατριβές είτε στα μεταπτυχιακά, σε διάφορα ερευνητικά προγράμματα, σε πάρα πολλές επιμορφώσεις. Ενδιαφερόμουν να δω ποια είναι η επιστημονική συγκρότηση των φιλόλογων, τι έχουν μάθει στο πανεπιστήμιο, πώς έχουν μάθει να σκέφτονται. Πώς σκέφτονται τη γλώσσα; Τη σχέση της γλώσσας με τη λογοτεχνία, τη σχέση των αρχαίων με τα νέα ελληνικά, την ιστορία σε σχέση με τη λογοτεχνία κ.λπ. Όλα αυτά, λοιπόν, έχουν σχέση με το τι σπούδασαν, πώς σπούδασαν και, επομένως, πώς στις Φιλοσοφικές Σχολές συνδυάζονται αυτές οι επιστήμες.

Κ.Α.: Πάρα πολύ ωραία.

Β.Α.: Αυτή ήταν, δηλαδή, η γενικότερή μου αφετηρία.

Κ.Α.: Είναι μία πολύ σύνθετη αφετηρία, η οποία αποτυπώνεται και μέσα στο βιβλίο, μέσα από τα ενδιαφέροντα, γι' αυτό και το όλο εγχείρημα είναι τόσο μακροχρόνιο και τόσο κοπιώδες –είναι αξιέπαινη προσπάθεια– και με ένα ερευνητικό υλικό που δεν το συναντάμε συνήθως σε τέτοιες μορφές προσεγγίσεων. Εσείς προσεγγίσατε ένα ερευνητικό πεδίο και κάποιες πρωταρχικές πηγές που είναι πολύ διαφορετικές από αυτές που συναντάμε μέχρι τώρα. Πώς κατευθυνθήκατε σ' αυτές;

Β.Α.: Κοιτάζτε, διαφορετικές είναι για τους φιλόλογους, αλλά γι' αυτούς που ασχολούνται με την Ιστορία της Επιστήμης δεν είναι περιεργες πηγές. Είναι οι κατ'εξοχήν πηγές. Δηλαδή, τα πρακτικά των Πανεπιστημίων, είτε τα πρακτικά της Συγκλήτου είτε των Σχολών –ανάλογα ποια σχολή ενδιαφέρει. Αυτές είναι οι πηγές, όπως είναι και τα αρχεία των καθηγητών πανεπιστημίων, των επιστημόνων, φυσικά το δημοσιευμένο τους έργο. Είχα, όμως, έναν καλό «δάσκαλο», ένα βιβλίο που προϋπήρξε του δικού μου και μου έδωσε τις ιδέες για το πού πρέπει να κατευθυνθώ και τι να ψάξω. Και το βιβλίο αυτό είναι η διδακτορική διατριβή του Βαγγέλη Καραμανωλάκη για τη συγκρότηση της επιστήμης της Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα έως –περίπου, νομίζω– το 1930. Οπότε μελέτησα

πολύ καλά το βιβλίο του Καραμανωλάκη και είδα τι πηγές χρησιμοποιεί. Γενικότερα αυτό το βιβλίο με βοήθησε πάρα πολύ, γιατί είναι το πρώτο βιβλίο στην Ελλάδα που ασχολείται με την ιστορία μιας ανθρωπιστικής επιστήμης, την Ιστορία της Ιστορίας, και άνοιξε τον δρόμο. Και μια και μιλάμε γι' αυτά, είναι πολύ σημαντικό και πολύ ωραία σύμπτωση ότι φέτος, μαζί με το δικό μου βιβλίο, έχει βγει και το βιβλίο της Σοφίας Ματθαίου –είναι ερευνήτρια στο Ε.Ι.Ε.–, το οποίο αναφέρεται στη συγκρότηση της επιστήμης της Αρχαίας Ελληνικής Φιλολογίας στον 19^ο αιώνα. Ξεκινά, δηλαδή, από την αρχή της ίδρυσης του Πανεπιστημίου Αθηνών μέχρι το τέλος του αιώνα. Βλέπουμε ότι και στην Ελλάδα πια έχει ξεκινήσει αυτό το ενδιαφέρον για την ιστορία των ανθρωπιστικών επιστημών, που ελπίζω να συνεχιστεί.

Κ.Α.: Μακάρι. Αυτή η αφετηρία είναι πολύ ενδιαφέρουσα. Θα δούμε και το βιβλίο της κυρίας Ματθαίου και θα το συζητήσουμε, γιατί μέσα και από τη δική σας ερευνητική δουλειά φάνηκε αυτή η συνομιλία, αναδείχτηκε, τελικά, αυτό που έχει ενδιαφέρον και το διαπιστώνετε κι εσείς στον επίλογό σας, το ότι η ιστορία της Νέας Ελληνικής Φιλολογίας είναι μια ιστορία σχέσεων με συγγενικές επιστήμες. Αυτή η σχέση της ΝΕΦ με τις άλλες επιστήμες είναι μια σχέση διαρκής, μια σχέση αλληλεπίδρασης αλλά και σχέση με πολλές παραμέτρους μέχρι και σήμερα, έτσι δεν είναι;

Β.Α.: Ακριβώς, γιατί η ΝΕΦ είναι νεαρά επιστήμη. Δηλαδή, οι επιστήμες που εμφανίζονται μετά από άλλες έχουν να τις συναγωνιστούν, να συνυπάρξουν και να συνδιαλεχθούν. Η Φιλοσοφική Σχολή είναι πολυσυλλεκτική, έχει όλες αυτές τις επιστήμες που γνωρίζουμε. Αυτές, λοιπόν, οι επιστήμες συγκροτούνται σταδιακά. Επομένως, οι νεότερες καθορίζονται από τις παλαιότερες. Οι καθηγητές των παλαιότερων επιστημών είναι αυτοί που θα αποφασίσουν για την προκήρυξη των εδρών, για τα γνωστικά αντικείμενα, για το περιεχόμενό τους. Θα κάνουν τις επιλογές των νέων καθηγητών. Οπότε, είναι η φυσική εξέλιξη των επιστημών ότι οι προηγούμενες επιστήμες καθορίζουν τις επόμενες. Και οι νεότερες έχουν ακριβώς κάποιο δρόμο να κάνουν, όπως όλοι βέβαια, να ξεχωρίσουν το πεδίο τους, να το οριοθετήσουν και να ανεξαρτητοποιηθούν στην ουσία. Να καθορίσουν τη δική τους ιδιαιτερότητα. Αυτό είναι το πιο γοητευτικό, νομίζω, που δείχνει και το βιβλίο μου, που κι εμένα με γοήτευε την ώρα που ερευνούσα και έγραφα. Νομίζω ότι δίνει και την αφηγηματικότητά του, δηλαδή είναι μια επιστήμη η οποία επιδιώκει να ωριμάσει, να «ανδρωθεί» (δεν τη χρησιμοποιούμε πια τη λέξη, αλλά έχει κι αυτή κάποιο νόημα).

Κ.Α.: Θέλει να αυτονομηθεί, θέλει να μεγαλώσει, να ξεπεράσει την παιδική ηλικία. Και, πράγματι, αυτή η πορεία και αυτός ο αγώνας που κάνει –κι αυτό έχει πολύ μεγάλο ενδιαφέρον, γιατί πιστεύω ότι αποτυπώνει αυτό που συμβαίνει σε όλες τις πλευρές της εκπαίδευσης αλλά και της επιστήμης– συνδέεται με κορυφαία ιστορικά και κοινωνικά γεγονότα της ελληνικής πραγματικότητας. Γι' αυτό, λοιπόν, ξεκινάτε κι

εσείς από τη δεκαετία του '40. Είναι σημαντική αυτή η δεκαετία, που μέχρι τώρα –κι αυτό αποτελεί συμβολή του βιβλίου– το γνωρίζαμε ως αίσθηση, ως ιδέα, αλλά δεν το έχουμε μελετήσει και δεν έχουμε κατανοήσει σε βάθος πόσο εμβληματική είναι αυτή η περίοδος, πόσο καταστατική την ονομάζετε σε πολλά σημεία για διαφορετικά πράγματα. Κι αυτό πράγματι αξίζει που το αναδειξάτε.

Β.Α.: Είναι συγκινητικό, γιατί σε μια δεκαετία όπου οι άνθρωποι υπέφεραν τόσο πολύ, ταυτόχρονα δημιουργούσαν κιώλας. Και μελετούσαν. Και δημοσίευαν. Αυτό είναι πάρα πολύ γοητευτικό και συγκινητικό και ανθρώπινο, και δείχνει πώς η επιστήμη προχωράει παρ' όλες τις αντιξοότητες. Ή, καμιά φορά, οι αντιξοότητες δυναμώνουν τις επιστήμες, όπως και τις τέχνες τις δυναμώνουν ακόμα περισσότερο. Θα πω μόνο ένα παράδειγμα. Όταν ο Εμμανουήλ Κριαράς ήταν υποψήφιος για την έδρα της Νεοελληνικής Φιλολογίας το 1944 –είναι μία εκλογή που απέβη άγωνα τελικά–, την ίδια στιγμή που συζητιόταν η υποψηφιότητά του, αυτός ήταν κρατούμενος στο Χαϊδάρι, γιατί είχε συλληφθεί για αντιστασιακή δράση. Οι επιστήμονες νομίζει ο κόσμος ότι είναι μόνο κλεισμένοι στα γραφεία τους και στις μελέτες τους, όμως καθόλου δεν είναι έτσι. Για τον Δημαρά επίσης...

Κ.Α.: Ακριβώς αυτό ήθελα να πω. Το '42 ο Δημαράς, μέσα στην Κατοχή, κάνει την παρέμβασή του.

Β.Α.: Ακριβώς. Την παρέμβασή του τη συνδέει με τις συνθήκες που βιώνει ο ελληνισμός εκείνη τη στιγμή. Είναι τόσο κρίσιμες οι συνθήκες, λέει, κι εμείς δεν πρέπει να μένουμε ανενεργοί. Ο καθένας στον τομέα του, άρα κι ο επιστήμονας στον δικό του, τι πρέπει να κάνει για να ενισχύσει το εθνικό φρόνημα τη συγκεκριμένη στιγμή, για να ενισχύσει την εθνική αυτογνωσία; Πρέπει να μελετήσει, να ερευνήσει, να οργανώσει; Και φτιάχνει ένα ολόκληρο πρόγραμμα έρευνας για τη νεοελληνική φιλολογία και τη νεότερη ιστορία. Το λένε κι άλλοι που μελέτησαν το έργο του Δημαρά, όχι μόνο εγώ, ότι η [Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας](#) είναι προϊόν της Κατοχής. Δεν είχε σκοπό να γράψει Ιστορία της λογοτεχνίας.

Κ.Α.: Και πραγματικά, αμέσως μετά από αυτή την κρίσιμη περίοδο έχουμε και τη μεγάλη στροφή του Λίνου Πολίτη –ένα πρόσωπο πολύ κεντρικό στο βιβλίο, πολύ κεντρικό και για εσάς και σημαντικό για όλη την πορεία της Νέας Ελληνικής Φιλολογίας και το μεγάλωμά της. Είναι το πρόσωπο που είναι τόσο «ανοιχτό» και τόσο σημαντικό στην πορεία της, που ήδη από το '44 και μετά, με τη στροφή του στη ΝΕΦ, δείχνει αυτή την πορεία.

Β.Α.: Ο Λίνος Πολίτης, ξέρετε, μου δημιουργούσε ένα δέος ως μορφή, γιατί ειδικά και στη Φιλοσοφική Σχολή της Θεσσαλονίκης έχει μια μυθολογία. Όλοι οι δικοί μου δάσκαλοι μιλούσαν γι' αυτόν. Εγώ δεν τον γνώρισα φυσικά. Μου δημιουργούσε ένα δέος, γι' αυτό και το κεφάλαιο που τον αφορά –ίσως προσέξατε– δεν είναι πολύ μεγάλο. Μου είπαν κάποιοι παλιοί μου δάσκαλοι «Μήπως θα έπρεπε να πεις πιο

πολλά για τον Λίνο Πολίτη; Γιατί για άλλους ίσως λες περισσότερες λεπτομέρειες». Ξέρετε, είναι τόσο δύσκολο να μιλήσεις ολοκληρωμένα για τον Λίνο Πολίτη.. Δεν το τόλμησα. Ήταν δύσκολο για μένα. Επειδή θεωρούσα ότι και σε άλλα κεφάλαια του βιβλίου είναι παρών, επομένως φαίνεται πολύ καθαρά η σημασία του έργου του – το είδατε κι εσείς και πολλοί άλλοι αναγνώστες. Σε απόλυτο αριθμό σελίδων οι σελίδες που είναι αφιερωμένες στον Λίνο Πολίτη δεν είναι πολλές. Είναι υποδόρια, όμως, η επίδρασή του. Είναι ένας πολύ μεγάλος δάσκαλος. Έβγαλε, δηλαδή, μαθητές και έφτιαξε αυτή την επιστήμη στη Θεσσαλονίκη. Και, όπως είπατε –χρησιμοποιήσατε τη λέξη «ανοιχτός»–, δεν είχε προκαταλήψεις ότι η νεοελληνική φιλολογία είναι μόνον αυτό. Μπορεί ν’ ανοίξει και προς τη γλώσσα και προς την κριτική.

Κ.Α.: Ήταν τόσο «ανοιχτός» και προς την κριτική και προς τη γλώσσα. Δεν φοβόταν τα άλλα πεδία, που έρχονταν να συνομιλήσουν με τη νέα ελληνική φιλολογία. Και κάτι που μου έκανε εντύπωση και που εσείς το έχετε καταλάβει σίγουρα, πόσο τον ενδιέφερε και η διδακτική της νέας ελληνικής φιλολογίας. Είναι διάχυτο σε όλη την πορεία και τη σκέψη του.

Β.Α.: Βέβαια! Και υπάρχουν και κάποια δημοσιεύματά του που αφορούν και τη διδασκαλία της λογοτεχνίας στην εκπαίδευση. Μέσα στις συνεδριάσεις τη Σχολής έλεγε πολλές φορές ότι «εμείς εδώ ετοιμάζουμε δασκάλους της λογοτεχνίας, ότι θα πάνε να διδάξουν λογοτεχνία και πρέπει να ξέρουν πώς θα τη διδάξουν. [Πρέπει] Να έχουν κατανοήσει, να έχουν νιώσει τη λογοτεχνία, να μπορούν οι ίδιοι να χειριστούν καλά τη γλώσσα, να γράφουν και να μιλάνε στη δημοτική γλώσσα». Και έκανε ειδικά φροντιστήρια γι’ αυτό. Είχε συλλάβει, δηλαδή, τη νεοελληνική φιλολογία με έναν ολοκληρωμένο τρόπο.

Κ.Α.: Αυτή η κομβική πορεία, λοιπόν, της δεκαετίας του ’40 δίνει φτερά στη ΝΕΦ, που μεταπολεμικά λειτουργεί πιο άνετα, ιδιαίτερα στη Φιλοσοφική του Α.Π.Θ. Στην Αθήνα τα πράγματα είναι πιο περιορισμένα. Είμαστε σε ένα μετεμφυλιακό κράτος. Ο δημοτικισμός και η σχέση με την ελληνική γλώσσα βοηθούν πολύ περισσότερο τη Φιλοσοφική Θεσσαλονίκης. Ήταν, ίσως, και πολύ πιο ασφυκτικός ο ιδεολογικός και ο πολιτικός έλεγχος στη Φιλοσοφική της Αθήνας. Πρόσφατα είδα ένα αρχείο στο Μεταπτυχιακό μας πρόγραμμα, που στη Μακρόνησο η κυβέρνηση καλεί συστηματικά τους καθηγητές της Φιλοσοφικής της Αθήνας να κάνουν μαθήματα. Κι εκεί είδα την παρουσία του Ζώρα μαζί με τους άλλους, με στόχο να «υπηρετήσει» αυτό το πλαίσιο της κυβέρνησης για μιας μορφής αγωγής και καλλιέργειας των κρατουμένων εκεί. Οπότε, είναι δύσκολο το πεδίο.

Β.Α.: Δεν το είχα υπόψη μου αυτό που λέτε. Είναι πάρα πολύ ενδιαφέρον ως πληροφορία και δείχνει ακριβώς αυτό, ότι ολόκληρο το Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο είναι πολύ δεσμευμένο με την κεντρική εξουσία και με τις επιταγές της. Και, νομίζω, όχι μόνο η Φιλοσοφική, στον χώρο της ιδεολογίας προφανώς, αλλά και οι άλλες

Σχολές σε άλλους χώρους ήταν επίσης τόσο δεσμευμένες. Οι καθηγητές καλούνται συνέχεια στις δεξιώσεις του παλατιού, παίρνουν μέρος, συμβουλεύουν την κυβέρνηση. Είναι πολύ στενή αυτή η σχέση. Τώρα, το πρόβλημα στη Φιλοσοφική της Αθήνας είναι ότι δεν έχει παράδοση δημοτικιστική –αντίθετα–, οπότε υπάρχει μια αμηχανία γύρω από τη νεοελληνική φιλολογία. Δέχονται, προφανώς, ότι πρέπει να υπάρχει. Δεν θεωρούν, όμως, ότι το γνωστικό της πεδίο είναι ευρύ, ότι μπορεί να αναπτυχθεί, ότι της αξίζει να αναπτυχθεί. Γι' αυτό και δεν ιδρύουν άλλες έδρες νεοελληνικής φιλολογίας. Την έχουν, δηλαδή, κατά κάποιο τρόπο περιορισμένη, σαν «αναγκαίο κακό». Πρέπει να μελετήσουμε τη νεότερη λογοτεχνία, η οποία, όμως, είναι μια λογοτεχνία εν τω γίνεσθαι και πόσο μπορεί επιστημονικά να μελετηθεί; Δεν χρειάζεται περισσότερο προσωπικό, περισσότερα μαθήματα. Κι έτσι πάμε μέχρι τη δικτατορία και μέχρι τη Μεταπολίτευση.

Κ.Α.: Παρ' όλ' αυτά, όμως, –και το διαπιστώνετε κι εσείς– έχουμε δει πολύ απόφοιτοι της Σχολής, μέσα από τη σχέση τους με αυτά τα πρόσωπα, τα οποία πράγματι ενδιαφέρονταν για τη νέα ελληνική φιλολογία, ολοκλήρωσαν τις σπουδές τους και έγιναν σημαντικοί φιλόλογοι, αξιόλογοι απόφοιτοι της Φιλοσοφικής Αθηνών, που προώθησαν και τη νέα ελληνική φιλολογία.

Β.Α.: Φυσικά! Αυτό φαίνεται εκ του αποτελέσματος, όπως λέτε. Είναι πάρα πολλοί απόφοιτοι που διέπρεψαν στη νεοελληνική φιλολογία. Φυσικά, οι περισσότεροι σπούδασαν και ωφελήθηκαν δίπλα στον Ζώρα. Ο Ζώρας ήταν άνθρωπος που βοηθούσε πάρα πολύ τους μαθητές τους, δηλαδή επένδυσε στη διδασκαλία. Μου έχουν μιλήσει οι μαθητές του γι' αυτόν με πάρα πολύ μεγάλη ευγνωμοσύνη, και πρώτα πρώτα ο Νάσος Βαγενάς, με τον οποίο ήταν πολύ κοντά και τον οποίο ο Ζώρας βοήθησε πολύ στα πρώτα του βήματα. Προφανώς και ο Μαστροδημήτρης και η Σταυροπούλου, δηλαδή όλοι όσοι σπούδασαν και τον είχαν έστω και για λίγο. Στη Φιλοσοφική Αθηνών και Θεσσαλονίκης βέβαια, έκαναν πολλή δουλειά υποδομής οι βοηθοί. Από τη δεκαετία του '60 και μετά, οπότε άρχισαν να προσλαμβάνονται πολλοί βοηθοί, που είχαν ως νεότεροι άλλη νοοτροπία, κατόρθωσαν αυτοί να επηρεάσουν πολύ τους φοιτητές. Πρώτα πρώτα και ο Κώστας Στεργιόπουλος δούλεψε ως διδάσκαλος, ως βοηθός για κάποια χρόνια στη δεκαετία του '60, και στη συνέχεια, ο Μανώλης Χατζηγιακουμής υπήρξε βοηθός. Και βέβαια όλοι οι υπόλοιποι, η Ελένη Πολίτου-Μαρμαρινού, η Έρη Σταυροπούλου, ο Στέφανος Διαλησμάς, οι οποίοι στη συνέχεια εξελίχθηκαν. Και νομίζω ότι έκαναν πολύ καλή δουλειά στα φροντιστήρια.

Κ.Α.: Και γι' αυτό τονίζεται, και μάλιστα είναι ένα πολύ σημαντικό στοιχείο του βιβλίου αυτό, πέρα από τα πρόσωπα των καθηγητών, η συμβολή τους μέσω των διδασκόντων, μέσω των διδακτορικών διατριβών. Είναι καλό που αναδεικνύεται αυτό το στοιχείο, διότι μέχρι σήμερα δεν έχουμε πολύ συγκροτημένα και ουσιαστική ανάδειξη της συμβολής των διατριβών στην εξέλιξη πολλών επιστημών. Εδώ έχουμε μια πολύ συστηματική αποτύπωση του ρόλου των διατριβών.

B.A.: Αυτό, για μένα, φάνηκε όταν μελέτησα τα πρακτικά των συνεδριάσεων και είδα πού γίνονται οι ουσιαστικές συζητήσεις. Αυτό με ενδιέφερε να δω, πότε λέγονται ουσιαστικά πράγματα για μια επιστήμη. Και είδα ότι λέγονται στις εκλογές των καθηγητών και στις υποστηρίξεις των διδακτορικών διατριβών. Ήταν τόσο φανερό στα πρακτικά, που με βοήθησε κι εμένα να δομήσω το βιβλίο μου. Είδα ότι αυτά θα είναι τα δύο μεγάλα μέρη του βιβλίου, οι εκλογές των καθηγητών και οι διδακτορικές διατριβές, διότι αυτά είναι που προκαλούν τις συζητήσεις και που φαίνεται η συμβολή του καθενός.

K.A.: Και πράγματι βλέπουμε ότι στις εκλογές των πανεπιστημιακών καθηγητών αναπτύσσεται ένας πολύ συστηματικός προβληματισμός γύρω από την επιστήμη της νέας ελληνικής φιλολογίας, την πορεία της, το πόσο «ανοιχτή» θα είναι σε νέες κατευθύνσεις και ρεύματα. Επίσης, γίνεται κριτική του έργου προσώπων από πολλές και διαφορετικές οπτικές γωνίες, διακρίνοντας μάλιστα, όπως το αναδεικνύετε κι εσείς, ότι, πέρα από τις ανθρώπινες αδυναμίες, φαίνεται μια πολύ μεγάλη αγωνία και ανησυχία για την ίδια την επιστήμη. Δεν είναι προσωποκεντρική η αναφορά στον τάδε υποψήφιο, που ασχολείται με την κριτική, για παράδειγμα. Δεν είναι αυτό το ζήτημα, όπως μπορεί να το εκλάβει κάποιος. Είναι πολύ βαθύτερο και πολύ πιο ουσιαστικό, γι' αυτό και γίνεται τόση και σε βάθος συζήτηση.

B.A.: Όταν έγραφα το βιβλίο και ερευνούσα, κάποιοι συνάδελφοι μού είχαν πει ότι υπάρχει ένας κίνδυνος: Αυτά τα οποία λέγονται στις συνεδριάσεις της Σχολής είναι η κορυφή ενός παγόβουνου. Το παγόβουνο είναι η «κουζίνα» που λέμε, τα μαγειρέματα, ότι μπορεί κάποιος να μη χώνευε κάποιον άλλον. Όλα αυτά, τα οποία δεν φαίνονται, εσύ δεν τα γνωρίζεις, διότι ισχύουν από παλαιότερα χρόνια. Και τότε, πώς θα πεις ποια είναι τα πραγματικά διακυβεύματα. Μπορεί να φαίνονται λάθος διακυβεύματα, ενώ κάτι άλλο υπήρχε από κάτω. Πρέπει να σας πω ότι αυτό με προβλημάτισε πάρα πολύ γιατί φοβήθηκα ότι μπορεί, τελικά, να μη βγαίνει νόημα. Μελετώντας, όμως, τα πρακτικά και τις συζητήσεις, έβλεπα ότι ανεξάρτητα τι υπάρχει –γιατί άνθρωποι είμαστε, σίγουρα υπήρχαν σχέσεις, φιλίες, αντιπάθειες κ.λπ.– αυτά τα οποία λέγονταν έβγαζαν νόημα. Δεν ήταν άλλοθι για κάτι άλλο. Και δείχνει αυτό ότι εκείνα, τουλάχιστον, τα χρόνια ακριβώς επειδή όλες αυτές οι επιστήμες βρίσκονταν σε μεγάλο αναβρασμό ανάπτυξης, υπήρχαν θέματα που τους ενδιέφεραν. Ίσως σήμερα τα θεωρούμε όλα δεδομένα και, κατά κάποιο τρόπο, υπάρχει κάποια παθητικότητα. Δεν ξέρω. Λέω ίσως. Τότε αγωνίζονταν όλοι να περάσουν την άποψή τους, φυσικά να φτιάξουν την προσωπική τους καριέρα –εννοείται–, αλλά πάντα στη βάση κάποιων επιχειρημάτων και κάποιων απόψεων. Και έτσι, από ένα σημείο και μετά η ανησυχία αυτή μου έφυγε και σκέφτηκα ότι από την ώρα που βγαίνει νόημα και μπορεί να διαγραφεί η εξέλιξη, εγώ είμαι ικανοποιημένη. Τώρα, αν υπάρχουν και άλλα πράγματα που δεν φάνηκαν, νομίζω ότι δεν είναι τόσο σημαντικά.

Κ.Α.: Δεν είναι. Συμφωνώ μαζί σας. Όλο αυτό το στοιχείο της διαμεσολάβησης και των στοιχείων που λείπουν πάντα προβληματίζουν σε τέτοια θέματα. Πράγματι εγώ κάνω πιο ορατά τη σύγκριση με το σήμερα και το σκεφτόμουν καθώς διάβαζα το βιβλίο, βλέπουμε πολλές φορές εκλογές που είναι σε καταστάσεις «φασόν», σε μια αναπαραγωγική λειτουργία κειμένου. Κι εγώ έχω μελετήσει πολλά πρακτικά και το διοικητικό κομμάτι με απασχολεί. Ή βλέπω διατριβές που έχουν παρουσιαστεί με μια ταχύτητα και με μια αυτονόητη, θα λέγαμε, αναπαραγωγική ανάλυση, χωρίς να γίνεται μία διαπάλη ιδεών, ένας προβληματισμός. Θέλοντας και μη κάνεις τη σύγκριση γιατί ήταν άλλες οι εποχές και οι άνθρωποι διαφορετικοί, αλλά η επιστήμη βρισκόταν σε αυτό που είπατε, βρισκόταν εν τη γενέσει. Οι επιστήμες βρίσκονταν σε μια σύγκρουση ιδεών και αντιλήψεων. Δεν υπήρχε αυτή η επανάπαυση ούτε η αίσθηση ότι εδώ απλώς κάνουμε μια εκλογή ή απλώς δίνουμε μια διατριβή, όπως πολλές φορές υπάρχει σήμερα σε μια ποσοτικοποίηση των πραγμάτων. Εκεί υπήρχε η αίσθηση ότι αυτή η θέση είναι σημαντική για την ίδια την πορεία της επιστήμης, για την ίδια την πορεία της σχολής, του πανεπιστημίου. Είναι πολύ σημαντικό αυτό.

Β.Α.: Και ξέρετε, επίσης, τα πρακτικά τότε ήταν πραγματικά πρακτικά, ο γραμματέας τα έγραφε. Δεν τα έγραφαν μετά, να δώσουν σημειώματα κ.λπ. Οπότε οι συζητήσεις αποτυπώνονταν όπως ακριβώς έγιναν στη διάρκεια της συνεδρίασης. Γι' αυτό και πολλές φορές η γλώσσα είναι λίγο προφορική, υπάρχουν και λάθη, αλλά είναι προφορική γλώσσα. Δεν κάθονταν μετά να τα γράψουν στην ησυχία του γραφείου τους.

Κ.Α.: Όχι βέβαια, και ούτε είχαν τους υπολογιστές να κάνουν διορθώσεις.

Β.Α.: Ακριβώς!

Κ.Α.: Ούτε και ο πρόεδρος του Τμήματος θα μπορούσε να πάρει και να ρετουσάρει όλη τη διαδικασία! Είναι πάρα πολύ ενδιαφέρουσες παρατηρήσεις αυτές και αναδεικνύονται στο βιβλίο. Οπότε, όταν αυτή η επιστήμη αρχίζει να θεμελιώνεται, να αναδεικνύεται, να οικοδομείται μετά τη δεκαετία του '60 και του '70, με την ανάδειξη και των νέων προσώπων, διαπιστώνεται πολύ έντονα ότι πλέον έχουμε μία πορεία από τη ΝΕΦ προς τη λογοτεχνική κριτική, όχι το αντίστροφο. Τα πρόσωπα κινούνται πλέον από την αντίθετη πλευρά. Τονίζετε την πράγματι εμβληματική παρουσία του Σαββίδη, τον ρόλο του Μαρωνίτη, όλη αυτή την πορεία που και στη δικτατορία έπαιξε πάρα πολύ σημαντικό ρόλο, τη σημαντική προσωπικότητα του Π. Μουλλά, τις διατριβές στη Μεταπολίτευση με την εντυπωσιακή είσοδο των σεφερικών σπουδών του Καψωμένου και του Κοκόλη. Δύο σημεία μού έκαναν ιδιαίτερη εντύπωση: πόσο κεντρικό ρόλο έπαιξε το σολωμικό έργο με τη συμβολή του Πολίτη στη θεμελίωση, την ανάδειξη και την εκτίναξη, θα έλεγα, της ΝΕΦ, και πόσο καθοριστικό ρόλο έπαιξε το σεφερικό έργο μετά, πάλι με την καθοριστική συμβολή του Πολίτη αλλά και του ίδιου του Σεφέρη, στην εξέλιξη και την ανάδειξη αυτής της επιστήμης.

Β.Α.: Ναι, γιατί το μεν σολωμικό έργο είχε το αρχικό, το καταστατικό φιλολογικό πρόβλημα που ήταν η έκδοσή του. Η φιλολογία βασίζεται σε ένα κείμενο. Όταν το κείμενο αυτό δεν υπάρχει ή είναι αμφιλεγόμενο ή είναι σκόρπιο, από εκεί ξεκινάει στην ουσία η επιστήμη της φιλολογίας. Άρα, λόγω του ότι ο Σολωμός είναι ο πρώτος εθνικός ποιητής, μεγάλος, αυτό είναι η αρχή της ΝΕΦ. Αυτός είναι ο ένας πυλώνας. Ο άλλος πυλώνας που είπατε ότι είναι ο Σεφέρης, σαφώς είναι. Οι σεφερικές σπουδές είναι πυλώνας του μοντερνισμού, δηλαδή έπρεπε κάποια στιγμή η νεοελληνική φιλολογία να «ανοίξει» προς τη μοντέρνα ποίηση. Δεν ήταν εύκολο, διότι όλες οι μέθοδοι, όλες οι κριτικές, ας πούμε, ρουτίνες που υπήρχαν αφορούσαν την παραδοσιακή ποίηση. Οπότε πώς αντιμετωπίζουμε το μοντέρνο ποίημα; Ένα ποίημα με υψηλό βαθμό σκοτεινότητας. Πώς το μελετάμε; Ποια είναι η δικιά μας συμβολή, εννοώ της φιλολογίας, σε σχέση με την κριτική. Κριτική της μοντέρνας ποίησης υπήρχε, αλλά ποια θα ήταν η συμβολή της φιλολογίας στη μοντέρνα ποίηση; Αυτό ήταν ένα μέγιστο ερώτημα, που έπρεπε να απαντηθεί με πράξεις, όχι με θεωρίες. Και ακριβώς στη δεκαετία του '70 αυτές οι διατριβές, που μελέτησαν με σύγχρονα εργαλεία, με την επιστήμη της γλωσσολογίας ο Καψωμένος, της θεωρίας της λογοτεχνίας ο Βαγενάς κ.λπ., στην ουσία δημιούργησαν τον άλλο μεγάλο πυλώνα της ΝΕΦ. Και βέβαια ενδιάμεσα είναι και ο Καβάφης και οι καβαφικές σπουδές, οι οποίες και αυτές έθεταν το πρόβλημα της έκδοσης, το πρόβλημα των κειμένων, ποια είναι τα κείμενα, πού βρίσκονται τα ποιήματα του Καβάφη, γιατί βρίσκονται στην κατάσταση που βρίσκονται. Σε αυτό το μεγάλο ερώτημα απάντησε η διατριβή του Σαββίδη για τις καβαφικές εκδόσεις. Δημιούργησε ο Σαββίδης με αυτή τη διατριβή τις καβαφικές σπουδές, τις ξεκίνησε και έβαλε τη νεοελληνική φιλολογία στο παιχνίδι της μελέτης του Καβάφη. Αυτό ένωσε κατά κάποιο τρόπο τη φιλολογία με το υπόλοιπο λογοτεχνικό πεδίο, διότι ο Καβάφης ήταν τότε το «κλειδί», συζητιόταν πάρα πολύ εκτός του πανεπιστημίου π.χ. στα περιοδικά, με πάρα πολλές διαφωνίες, αλλά η επίσημη φιλολογία ήταν απύσχα. Οπότε ο Σαββίδης είναι αυτός ο κρίκος που ενώνει την νεοελληνική φιλολογία με την υπόλοιπη λογοτεχνική κριτική και ακολουθούν στη συνέχεια οι σεφερικές σπουδές και οι σεφερολόγοι.

Κ.Α.: Επισημάνατε στο βιβλίο αυτή τη μεγάλη περίοδο μέχρι τη δεκαετία του '70 δύο απουσίες, που είναι πολύ ενδιαφέρουσες. Από τη μια πλευρά, διαπιστώνετε αυτό που βλέπουμε, μια μεγάλη αναγνώριση του Παλαμά στο ευρύτερο λογοτεχνικό περιβάλλον, που δεν έχει αντίστοιχη ακαδημαϊκή παρουσία. Και τη μεγάλη απουσία, επίσης, της πεζογραφίας. Και τα δύο τα έχετε ερμηνεύσει. Πέρα από τη «σύγκρουση» με τη Θεσσαλονίκη και τον Αποστολάκη, που ήταν αντίθετος με όλη αυτή την παλαμική αποδοχή, νομίζω ότι δώσατε μια ευρύτερη ερμηνεία για την απουσία του Παλαμά. Είναι έκπληξη για εσάς, δηλαδή, αυτό;

Β.Α.: Ήταν έκπληξη. Θα περίμενα τουλάχιστον από τη Φιλοσοφική Σχολή της Αθήνας να έχουν ασχοληθεί περισσότερο με τον Παλαμά, αλλά αυτό έχει να κάνει με τα ενδιαφέροντα του Ζώρα. Ο Ζώρας δεν ασχολήθηκε με τον Παλαμά. Οπότε, κατά

κάποιο τρόπο, δεν υπήρξαν μαθητές να ασχοληθούν με τον Παλαμά. Υπάρχει μια δυστοκία γύρω από τον Παλαμά. Ίσως η μόνη διδακτορική διατριβή για τον Παλαμά είναι της Ελένης Πολίτου-Μαρμαρινού το 1976 για τον παρνασισμό του Παλαμά και τη σχέση του με τους Γάλλους παρνασσικούς. Είναι μια πάρα πολύ καλή διδακτορική διατριβή, που εισάγει και την ελληνική συγκριτική γραμματολογία επισήμως στο πανεπιστημιακό πεδίο. Στη Θεσσαλονίκη η πρώτη διατριβή για τον Παλαμά είναι ακόμη πιο μετά, ή το '79 ή το '80, του Κωνσταντίνου Κασίνη για τη «Φλογέρα του βασιλιά». Πάντως είναι αργά. Όλα αυτά είναι αρκετά αργοπορημένα. Φαίνεται ότι οι φιλόλογοι δεν μπορούσαν να βρουν εύκολα τα εργαλεία για να αντιμετωπίσουν το έργο του Παλαμά.

Κ.Α.: Τη νεοελληνική πεζογραφία γιατί αργούν να τη βρουν;

Β.Α.: Η πεζογραφία δεν έχει να κάνει μόνο με το πανεπιστήμιο. Γενικότερα στη νεοελληνική λογοτεχνία και στη λογοτεχνική κριτική η πεζογραφία είναι μικρότερης σημασίας. Αυτό ισχύει γενικά, και στην κριτική. Ξεκινώντας από τον ίδιο τον Παλαμά, ο οποίος δεν ασχολήθηκε πολύ με την πεζογραφία, όλοι οι μεγάλοι κριτικοί ασχολήθηκαν πολύ περισσότερο με την ποίηση απ' ό,τι με την πεζογραφία. Θεωρείται ότι στη νεοελληνική λογοτεχνία η ποίηση έχει την πρωτοκαθεδρία. Έχουμε πολύ σπουδαιότερους ποιητές από πεζογράφους: αυτό είναι μια προκατάληψη, σήμερα δεν ισχύει, δεν το πιστεύουμε. Και πιστεύω πως κάπως έτσι αυτό αντανακλά και στο πανεπιστήμιο, δηλαδή αυτοί οι μεγάλοι καθηγητές μας είχαν σαφέστερα πολύ μεγαλύτερο ενδιαφέρον για την ποίηση απ' ό,τι για την πεζογραφία. Δηλαδή και ο Πολίτης και ο Ζώρας και, στη συνέχεια, ο Σαββίδης και ο Μαρωνίτης. Πρέπει να φτάσουμε στον Μουλλά για να κερδίσει η πεζογραφία το χαμένο έδαφος. Και αυτό ισχύει και για τις διατριβές για την πεζογραφία, οι οποίες άργησαν επίσης πάρα πολύ. Η πρώτη διατριβή για τον Παπαδιαμάντη έγινε το 1981.

Κ.Α.: Ακριβώς. Και κάνετε μια αναφορά κιόλας. Γίνεται μία συζήτηση γύρω από όλο αυτό το ζήτημα. Φτάνουμε, λοιπόν, λίγο προς το τέλος της συζήτησής μας και είμαστε στο '82, οπότε ολοκληρώνεται η μελέτη σας. Γράφετε κάτι που, κατά τη γνώμη μου, έχει πολύ μεγάλο ενδιαφέρον και δίνει μεγάλη ώθηση για αναζήτηση, στοχασμό και έρευνα για την πορεία της νέας ελληνικής φιλολογίας, ιδιαίτερα μετά τη δεκαετία του '80, αλλά και έναν προβληματισμό για σήμερα και για το μέλλον. Νομίζω ότι η μελέτη αυτής της ιστορικότητας κατατείνει σε αυτό που είπατε κι εσείς, στην αυτογνωσία και τη συνειδητοποίηση όλης της ιστορικής πορείας της επιστήμης αυτής, με στόχο ακριβώς την αποτίμηση της σημερινής πραγματικότητας και τον προβληματισμό για το μέλλον της επιστήμης αυτής στο ακαδημαϊκό περιβάλλον αλλά και ευρύτερα.

Β.Α.: Αυτή είναι η φιλοδοξία μου. Και η χαρά μου θα είναι να προβληματιστούμε για το μέλλον και να κάνουμε μια συζήτηση για το πού βρίσκεται σήμερα η ΝΕΦ, να σκεφτούμε ποια είναι τα πλεονεκτήματά της, πώς αναπτύχθηκε και να δούμε πώς

σήμερα μπορεί πάλι να συνεχίσει να αναπτύσσεται. Για μένα αυτό που βγαίνει από τη μελέτη της ιστορίας της είναι η σχέση της με την κοινωνία, ότι, δηλαδή, η νεοελληνική φιλολογία αναπτύσσεται όταν η κοινωνία την έχει ανάγκη και όταν η ίδια αφουγκράζεται τις ανάγκες της κοινωνίας, όπως έγινε στη δεκαετία του '40 και στην εποχή της Μεταπολίτευσης. Σήμερα, βρισκόμαστε σε μια αμηχανία. Δεν είμαστε σίγουροι τι ζητάει η κοινωνία από τη σύγχρονη λογοτεχνία και επομένως και από τη νεοελληνική φιλολογία. Δεν ξέρουμε σε τι απαντά. Οπότε, με αυτή την έννοια, θεωρώ ότι πρώτα πρέπει να θέσουμε τα προβλήματα, να τα διατυπώσουμε, πού βρίσκεται η ΝΕΦ και πώς θα μπορούσε να αναπτυχθεί, ενδεχομένως με κάποιες αλλαγές, προσαρμογές των ενδιαφερόντων της κ.λπ.

Κ.Α.: Βεβαίως. Και μάλιστα καταλήγετε ότι η νέα αυτή πορεία της ΝΕΦ είναι η πορεία μιας ριψοκίνδυνης, ευάλωτης και γοητευτικής επιστήμης. Το *γοητευτικής* το καταλάβαμε από το κείμενο και από την όλη ερευνητική ευαισθησία και προσπάθεια. *Ριψοκίνδυνης* και *ευάλωτης*, αυτά τα δύο θα ήθελα να σχολιάσετε, κλείνοντας αυτή τη συζήτηση.

Β.Α.: Η φράση «ριψοκίνδυνη» είναι του Δ. Μαρωνίτη. Ο Μαρωνίτης είπε ότι ήταν ανάμεσα σε δύο επιστήμες, την αρχαία ελληνική φιλολογία και τη νέα ελληνική φιλολογία. Σε μια συνέντευξή του είπε ότι αισθανόταν την αρχαία ελληνική φιλολογία ως ένα χώρο ασφαλής, ενώ τη νέα ελληνική φιλολογία ως ένα χώρο ριψοκίνδυνο. Και ήταν ριψοκίνδυνος στη δικιά του εποχή, διότι τον συνέδεε με την αντίσταση στη δικτατορία, με τους σύγχρονους λογοτέχνες, που επίσης μιλούσαν γι' αυτά τα ζητήματα. Είναι ριψοκίνδυνη γιατί έχει τόσο μεγάλη σχέση με το παρόν και με τα διακυβεύματά του, τα οποία μπορεί να είναι πολιτικά, ιστορικά. Και επίσης είναι ριψοκίνδυνη διότι, επειδή είναι νέα επιστήμη είναι άφτιαχτη. Δηλαδή, οι μέθοδοί της βρίσκονται σε μία διαρκή επανεξέταση σε σχέση πάντοτε με την ασφάλεια της αρχαίας ελληνικής φιλολογίας. Έτσι, λοιπόν, τη χαρακτήρισε ο Μαρωνίτης. Σε μεγάλο βαθμό πιστεύω ότι και σήμερα η ΝΕΦ είναι ριψοκίνδυνη. Είναι και ευάλωτη γιατί σήμερα ζούμε σε έναν κόσμο που είναι ψηφιακός, κυριαρχεί η εικόνα, οπότε μία επιστήμη που ασχολείται με τα κείμενα, με την ανάγνωση έρχεται σε μια ευάλωτη θέση. Ποια είναι η θέση αυτή στον ψηφιακό κόσμο; Με αυτή την έννοια τη λέω ευάλωτη. Είναι πιθανόν να περιθωριοποιηθεί αν δεν αλλάξει. Σε μεγάλο βαθμό η ΝΕΦ σήμερα δεν απολαμβάνει της εκτίμησης, ας πούμε, των φοιτητών, γενικότερα του κόσμου, του κοινού, όπως σε παλαιότερες δεκαετίες. Αυτή η ευαλωτότητα είναι και η δύναμή της ή θα μπορούσε να γίνει, αρκεί βέβαια όλα αυτά να τα συνειδητοποιήσουμε, να τα διατυπώσουμε με έναν τρόπο που να συμφωνούμε όλοι ότι *αυτά* είναι τα προβλήματά μας, για να βρούμε και τις λύσεις, να πάμε παρακάτω.

Κ.Α.: Πολύ ωραία. Σας ευχαριστώ πάρα πολύ, αγαπητή κυρία Αποστολίδου για την τόσο ενδιαφέρουσα συζήτηση. Καλοτάξιδο το βιβλίο σας και να είναι αφορμή για

στοχασμό, προβληματισμό και επιστημονικό –αλλά και ευρύτερο– διάλογο γι’ αυτό το όμορφο και γοητευτικό πεδίο, στη νέα ελληνική φιλολογία. Να είστε πάντα καλά.

Β.Α.: Κι εγώ, κύριε Αγγελάκο. Ήταν πολύ ουσιαστική, νομίζω, η συζήτησή μας. Τη χάρηκα πάρα πολύ. Και εύχομαι να μας δοθεί ξανά η ευκαιρία και στο φιλόξενο περιοδικό σας να μιλήσουμε για όλα αυτά τα θέματα της λογοτεχνίας, της φιλολογίας και της εκπαίδευσης.

Απομαγνητοφώνηση & επιμέλεια: Νατάσα Μερκούρη

